

УДК 002.63(477.411)ІК_НБУВ:[001.891"2015/2021"+002.2(091)

Галина Ковальчук,

д-р історичних наук, професор, ORCID <http://org/0000-0001-8843-9584>, директор Інституту книгознавства, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033, Україна
e-mail: kovalchuk@nbuv.gov.ua

Інститут книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: перші результати наукових досліджень

Стаття присвячена Інституту книгознавства – науковому підрозділу в структурі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, створеному наприкінці 2014 р., роботі відділів, що входять до його складу. Розкрито основні напрями діяльності Інституту, його здобутки у розкритті тематики з історії книжкової культури України; окреслено перспективи наукових досліджень на найближчі три роки.

Ключові слова: Інститут книгознавства НБУВ, пріоритетні напрями студій Інституту, історія книжкової культури України, книжкові пам'ятки.

Інститут книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) був створений для активізації та координації науково-дослідної, науково-інформаційної та науково-організаційної діяльності спеціалізованих історико-культурних підрозділів НБУВ. До структури Інституту книгознавства входять 5 відділів: стародруків та рідкісних видань (заввідділу у 2014 р. д-р іст. наук, проф. Г. І. Ковальчук, з лютого 2015-го – канд. іст. наук, ст. наук. співробітник Н. П. Бондар); бібліотечних зібрань та історичних колекцій (заввідділу з 2014 р. канд. іст. наук О. С. Рабчун, з вересня 2017-го – канд. іст. наук О. В. Заєць); зарубіжної україніки (заввідділу до серпня 2015 р. Л. О. Дегтяренко, з лютого 2016-го – д-р іст. наук, доцент Т. Д. Антонюк); образотворчих мистецтв (заввідділу канд. мистецтвознавства Г. М. Юхимець); музичних фондів (заввідділу канд. мистецтвознавства Л. В. Івченко). Директором Інституту за конкурсом було обрано Г. І. Ковальчук.

У 2013–2015 рр. два відділи (стародруків та рідкісних видань; бібліотечних зібрань та історичних колекцій) працювали спільно з Інститутом рукопису НБУВ над виконанням наукової теми «Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини України» [3], а три відділи (зарубіжної україніки; образотворчих мистецтв; музичних фондів) спільно з

відділом національної бібліографії розробляли тему «Створення бібліографічних баз даних спеціалізованих фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Упродовж 2016–2018 рр. всі відділи Інституту книгознавства (а також сектор картографічних видань) проводили наукові дослідження за відомчою темою «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих, картографічних пам'яток та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Фонди НБУВ, найбільші в Україні, дають широку джерельну базу для подібних досліджень.

Слід визнати, що історико-книгознавча проблематика завжди була пріоритетною в книгознавстві. Проте більшість виконаних у цій царині праць часто повторюють відомі факти, не містять новизни, хоча нез'ясованих моментів в історії вітчизняного книговидання, мистецтва книги, нотвидавництва, картографії, історії бібліотечної справи ще досить багато. Тож метою нашої роботи було здійснити дослідження, науковий опис книжкових, образотворчих, картографічних, нотно-музичних пам'яток та цінних історичних бібліотечних зібрань, що зберігаються у названих фондах НБУВ, осмислити та узагальнити здобуту інформацію, виробити на цій основі нове знання з історії книжко-

вої культури України. Поставленої мети вдалося досягти, хоча означена тема є невичерпною. В науковий обіг введено значні масиви інформації з історії України, її культури, освіти, науки, акумульовані в ретроспективних фондах НБУВ; нового обґрунтування набув термін «історія книжкової культури». Книжкова культура розглядалася в широкому розумінні, оскільки предметом дослідження були не лише книги, а й журнали, листівки, плакати, карти, гравюри, поштівки, тобто різні види видань. Отримано нову інформацію з історії як окремих видань та їх примірників, так і низку узагальнень у рамках підготовлених розвідок з історії конкретних друкарень XVI–XVIII та початку XIX ст., видавництва і бібліотек дореволюційного періоду; розпочато вивчення такого маловідомого в історії книжкової культури XVIII ст. явища, як видавничі підробки (фальсифікати), напрацьовано методику їх розпізнавання; досліджено екслібриси на книжках з колекції рідкісних видань XIX–XX ст., результативно завершилося вивчення плакатів другої половини XX ст. зі збірки НБУВ – найбільшого зібрання плакатів в Україні; на прикладі різних історичних бібліотек, що зберігаються в НБУВ – монастирських, приватних, навчальних закладів – досліджено історію культури книгозбирання; розроблено унікальну методику, за якою проведено ґрунтовне музикознавчо-книгознавче дослідження «Шевченкіана в музиці», що має наслідком підготовку наукового каталогу обсягом 80 друк. арк.; розроблено наукову методику опису гравірованих портретів XVII–XIX ст., відповідні основи їх атрибуції; активізовано дослідження історії книжкової культури української діаспори, насамперед продукції українських видавництв Канади та Західної Європи. Результати досліджень оприлюднювалися на численних конференціях, семінарах і круглих столах. До тематичних чи видових баз даних внесено десятки тисяч описів пам'яток культури – книжок, журналів, карт, портретів, плакатів, листівок, нот. Друком вийшло 13 наукових видань (див. додаток), з них 3 монографії, 6 наукових каталогів, 1 бібліографічний покажчик, 1 тематичний збірник, 2 перевидання стародруків; 37 розділів у редактованих збірниках, з них 7 за кордоном; опубліковано 400 статей у фахових виданнях, а також у закордонних і вітчизняних журналах, що індексуються міжнародними базами даних Copernicus, Google Scholar; 52 доповіді опубліковані у ма-

теріалах конференцій за кордоном, 219 тез міжнародних конференцій – в Україні; 238 електронних публікацій оприлюднені на фахових модернованих інтернет-ресурсах, які читає відповідна наукова спільнота. Розроблення спільної теми «Історія книжкової культури України» згуртувало виконавців. Підготовлена колективна монографія «З історії книжкової культури України». Звичайно, наукові розробки кожного підрозділу мають свою специфіку, що зумовлено самими видами джерел, які вивчалися.

Серед основних теоретичних результатів, напрацьованих Інститутом книгознавства НБУВ за трирічну наукову тему, варто виокремити такі: історія книжкової культури є на сьогодні актуальним науковим напрямом історико-книгознавчих досліджень, який об'єктивно прийшов на зміну традиційній історії книги. На відміну від історії книги, де увага зосереджується переважно на питаннях, коли, що і де видавалося, історія книжкової культури – комплексна дисципліна, вона вивчає не лише історію книговидавання, але й всі процеси, пов'язані зі створенням і функціонуванням книги в суспільстві, станом культури певного історичного періоду загалом і культури книги зокрема, включаючи обрання текстів для тиражування, їх тематику та жанри; редакційну культуру, в т. ч. наявність у книжках передмов чи післямов, глос (коментарів на берегах книги), культуру корегування й верстання, виправлення помилок; зміни технології книговидавання; розвиток мистецтва книги, включаючи художнє оформлення, шрифти, культуру їх розміщення на сторінках книги; зміни форматів книжок, матеріалів оправ чи оформлення обкладинок; вибір сортів паперу для того чи іншого видання тощо.

Другий блок проблем комплексного дослідження – культура книгорозповсюдження, насамперед збирання книг у бібліотеках (монастирських, приватних, навчальних закладів, установ тощо); вкладення в церкви чи дари окремим особам, закладам (записи про це на книгах – перша форма власницьких знаків). Безпосередньо пов'язана з книгорозповсюдженням культура споживання книжкової продукції, тобто культура читання, коментування, безпосередньо пов'язана з записами на книгах, залишеними читачами.

При розробленні теми виокремився і третій блок проблем – культура книгоопису, що традиційно вивчається у рамках історії бібліографії. Але при розгляді історії книжкової культури

комплексно вичленити цей блок, не зважати на зміни, що відбувалися і відбуваються в культурі фіксації книжок у різних формах каталогів, бібліографічних списків, зміні систем бібліографічних посилань, а також у книжковій рекламі, неможливо.

Всі названі і неназвані складники книжкової культури змінювалися з часом, залежно від розвитку виробничої сфери, пов'язаної зі створенням книг чи видань, які містять не лише текст, але й інші види знакової природи інформації: ноти, карти, зображення, залежно від регіону, від розвитку політичних, суспільних відносин, від розвитку науки, освіти, культури (зокрема літератури, її різних жанрів), а найголовніше – від стану грамотності, освіченості суспільства, вмінні та звичці читати й писати.

Саме в такому широкому діапазоні вивчали історію книжкової культури науковці Інституту книгознавства і сектору картографії НБУВ. Специфічною відмінністю постановки проблеми Інститутом книгознавства є чітке окреслення об'єкта дослідження, джерельної бази, що обрана як підґрунтя для наукових досліджень – фонди вищезазначених відділів НБУВ.

Безумовно, кожна національна книжкова культура має свої характерні риси, специфіку. Заперечувати наявність національних особливостей в історії вітчизняної книжкової культури, насамперед стародруків, неможливо, і що переконливо довели результати нашого дослідження. Вони проявляються, зокрема, у виборі певних текстів, форматів книг, оздобленні їхніх оправ, використанні шрифтів, стилів художнього оформлення і т. ін. Крім того, книжкова культура в її історичному розвитку має інші специфічні ознаки приналежності до національної культури, передусім це ознаки мови, території, авторства. На українських теренах споконвічно проживали різні етноси, які творили власну культуру; в різні часи сюди потрапляли і тут функціонували, впливаючи на суспільство, книги з інших країн, написані й надруковані різними мовами. Дослідження вітчизняних книжкових зібрань минулого переконливо свідчить, що в українських землях у XVI–XVII ст. (та й пізніше) наявність, а значить і вплив, західноєвропейської книжності був суттєвим, на відміну від тогочасної Московської, допетровської, держави.

Маємо вказати на відмінності понять: термін «книжкова культура України» охоплює поліетнічну книжкову продукцію, випущену в

етнічних українських землях, а «українська книжкова культура» виходить за межі сучасної державної території України (враховує видання діаспори), хоча й не включає частину книжкової продукції, виданої іншими народами на її території.

Книжкову культуру характеризують і мовні реалії різних часів, одночасне видання, інколи в тих самих друкарнях, творів різними мовами та шрифтами: церковнослов'янською, староукраїнською, польською, латинською, з кінця XVIII ст. російською мовою громадянським шрифтом – це теж книжкова культура певної доби.

На вітчизняній книжковій культурі позначалися, без сумніву, цензурні утиски, починаючи від указу Петра I 1720 р., що забороняв українським друкарням випускати світські книжки, а також нові книги релігійного змісту. Взагалі книга XVIII ст., на нашу думку, досліджена, порівняно з «золотим віком» українського книговидання XVII ст., недостатньо. Тому фахівці Інституту книгознавства серед стародруків найбільше уваги приділили завершенню досліджень з історії певних вітчизняних друкарень цього часу – Бердичівської, Почаївської, Унівської, Луцької та інших, укладанню наукових каталогів їхньої книжкової продукції, з ґрунтовною монографічною частиною.

Роботу в рамках наукової теми можна поділити на кілька частин: дослідження та бібліографування стародруків, пізніших рідкісних та цінних видань різних видів, журнальної періодики; створення електронних інформаційних ресурсів у фондах спеціалізованих відділів НБУВ; участь у підготовці до створення Державного реєстру книжкових пам'яток; реконструкція та дослідження історичних книгозбірень з фондів НБУВ; вивчення аркушевих образотворчих документів (поштових листівок, плакатів, гравірованих портретів); студіювання пам'яток музичної культури, картографічних видань, розкриття рідкісного фонду українськомовних періодичних видань діаспори; розроблення теоретичних засад історії книжкової культури як самостійного наукового напрямку на межі книгознавства, історії та мистецтва книги, книжкового пам'ятокознавства, теорії та історії культури. Основними вимогами при виконанні робіт були: достовірність описів пам'яток, коректне тлумачення, об'єктивне узагальнення одержаних даних, а не підлаштування їх під кон'юнктурні висновки. Результати дослідження мають беззаперечно наукову новизну.

Серед міжвідомчих дослідницьких програм, до яких долучався Інститут, варто виокремити діяльність щодо обґрунтування засад, проведення науково-організаційної роботи, пов'язаної зі створенням Державного реєстру національного культурного надбання, його складової частини «Державний реєстр книжкових пам'яток». Директором Інституту книгознавства спільно з директором Інституту інформаційних технологій НБУВ, доктором наук із соціальних комунікацій К. В. Лобузіню було розроблено науковий корпоративний проект «Книжкові пам'ятки України» (представлений на порталі НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua/node/2389>)). Його мета – на прикладі зведення інформації про існуючі примірники видань Т. Г. Шевченка 1840–1922 рр. (до початку державної поточної реєстрації друку) – відтестувати можливості дистанційного збирання корпоративної інформації на базі АБІС ІРБІС-128 [5]. До бази даних видань Т. Г. Шевченка, підготовленої відділом національної бібліографії НБУВ, фондоутримувачі з різних міст і установ України, після відповідної реєстрації на порталі НБУВ, вносили інформацію про кількість примірників того чи іншого видання Кобзаря. Проект отримав схвальну оцінку професійної спільноти, довів можливість корпоративної дистанційної каталогізації. Питання створення Реєстру неодноразово порушувалися Г. Ковальчук у публікаціях та доповідях; спільно зі спеціалістами Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого вона долучилася до розроблення «Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання», який був затверджений Міністерством культури України 14 червня 2016 року № 437 і зареєстрований у Міністерстві юстиції України 8 липня 2016 року за № 936/29066.

З урахуванням історичної й наукової значущості, матеріальної цінності книжкових пам'яток Президія НАН України доручила НБУВ розробити нормативно-правові документи щодо належного зберігання книжкових пам'яток в установах НАН України, а відтак і надання певного юридичного статусу цим документам. Невдовзі з'явилися «Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України» та «Правила користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах НАН

України», затверджені Розпорядженням Президії НАН України № 388 від 15.06.2017 р. «Про впорядкування збереження та використання книжкових пам'яток, рідкісних та цінних книжкових і рукописних фондів в установах Національної академії наук України».

Плідною була міжнародна співпраця Інституту книгознавства. Наші співробітники налагоджували наукові контакти з колегами з Білорусі, Польщі, Литви, Великої Британії та ін. Вони взяли активну участь у заходах з відзначення ювілейних дат, підтриманих ЮНЕСКО. Так, у 2017 р. до 500-річчя виходу Біблії Франциска Скорини активізувалося вивчення доробку цього визначного слов'янського книговидавця. Інститутом книгознавства було організовано круглий стіл «Людем посполитым к доброму научению»; підготовлено книжкову виставку «Скориніана НБУВ», проведено екскурсії. Дослідження Скориніани знайшли відображення в ювілейному (№ 3 за 2017 р.) номері журналу «Бібліотечний вісник», де було опубліковано статті співробітників Інституту, фахівців з інших наукових установ, у т. ч. зарубіжних. Г. Ковальчук і Н. Бондар взяли участь у міжнародних конференціях у бібліотеках Мінська, приурочених до скориніанського ювілею, опублікували в Білорусі і Україні по кілька статей, присвячених Ф. Скорині [2]. Того ж року виставкою та публікаціями було відзначено 500-річчя діяльності Мартіна Лютера та початок Реформації в Європі (К. Ю. Лук'янець). Активна міжнародна наукова співпраця відбувалася також під час реалізації спільних проектів, міжнародних конференцій, під час підготовки публікацій у збірниках, надання довідок на запити зарубіжних фахівців, особливо щодо досвіду досліджень різних аспектів книжкової культури. Співпраця з двома найбільшими книгозбірнями Білорусі – Національною бібліотекою Білорусі та Центральною науковою бібліотекою ім. Я. Коласа НАН Білорусі тривала в рамках підписаних двосторонніх договорів між цими установами і НБУВ. Вирізнялися активністю й україно-польські контакти в галузі дослідження стародруків, у доповненні давньої української та польської бібліографії стародруків, вивченні україніки та полоніки. Співробітники відділу музичних фондів брали участь у міжнародному проекті RISM (Міжнародний каталог музичних джерел).

Глибоко розкрити усі напрями досліджень Інституту не дозволяє формат статті, тому спробуємо

лише означити деякі з них. Так, відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ досліджував книжкову продукцію українських друкарень – Почаївського Успенського, Унівського та Супрасльського монастирів (Н. Заболотна), Бердичівського монастиря босих кармелітів та Луцького домініканського монастиря (І. Римарович; нею завершено підготовку текстів наукових каталогів обох друкарень), українських видань латинським шрифтом (Ю. Рудакова). Стародруки в НБУВ представлені часто великою кількістю примірників, що надає дослідникам, бібліографам унікальні можливості для комплексного вивчення стародруків, порівняння примірників, атрибуції дефектних книжок, виявлення контрафактних друку.

Окрім детальних попримірникових наукових каталогів видань окремих друкарень у відділі упродовж останніх років ведеться підготовка зведених наукових каталогів інформаційно-довідкового типу, зокрема каталогу українських стародруків XVI–XVIII ст., надрукованих латинським шрифтом (укладачі Ю. Рудакова і І. Римарович). При дослідженні стародруків часто виникає потреба в атрибуції дефектних примірників і фрагментів, встановленні невідомих або справжніх (нефальшивих) вихідних відомостей, а також атрибуції походження оправ, ідентифікації екслібрисів. Поряд з українськими виданнями студіювалися й іноземні стародруки – інкунабули, палеотипи, ельзевіри, етьєни. Це теж наше національне надбання: ці примірники колись були сюди завезені, їх тут читали, вивчали, аналізували. Виявлено новий примірник інкунабульного періоду (Ю. Рудакова).

Одним із напрямів роботи було вивчення теми «Філігранознавчі дослідження стародруків XVI–XVII ст.» (Н. Бондар). Оpubліковано низку статей з цієї проблематики, результатом дослідження мають стати дві монографії, а також альбоми і відповідні висновки в друкованих каталогах стародруків, зокрема – віленських Євангелій кінця XVI – початку XVII ст.

Активно досліджувалися вітчизняні стародруки доби бароко (О. Курганова), зокрема барокової поезії у складі кирилических стародруків; простежено вияви стилю бароко в площині художнього оформлення видань і кореляції між алегоричними образами книжкової графіки та текстовою частиною видань. У 2018 р. до тематики дослідження української книги доби бароко долучилася О. Максимчук.

Продовжувалося вивчення українських видань громадянського друку та їх примірників. Опоеред-

кованим результатом цієї роботи стало виявлення та опис книг із екслібрисами і записами П. П. Білецького-Носенка, книгозбірні Прилуцького повітового училища (А. В. Шпаргало).

Дослідження художнього оформлення вітчизняних стародруків мало наслідком, серед іншого, випуск 2014 р. фундаментального наукового каталогу з ґрунтовною монографічною частиною «Мідні гравірувальні дошки українських друкарень XVII–XIX ст. у фондах НБУВ» (відділ образотворчих мистецтв, виконавці Д. Фоменко, І. Цинковська, Г. Юхимець). У цьому відділі, крім самих гравірувальних дошок XVI–XVIII ст., є значна за обсягом колекція відбитків початку XX ст. з гравірувальних дошок стародруків друкарні Києво-Печерської лаври. Віднайти, в яких саме стародруках використані ті чи інші зображення чи орнаменти, досить складно, але такі дослідження постійно ведуться [6], згодом планується видання наукового каталогу. Крім того, в різних фахових виданнях нашими співробітниками опубліковано низку статей, присвячених мистецтву українських стародруків.

2017 р. побачив світ науковий каталог «Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ» (автори Л. М. Дениско і Ю. К. Рудакова), де описано і представлено зображення 469 книжкових знаків переважно XIX – початку XX ст., майже половина з яких – власницькі екслібриси та суперекслібриси.

Наукові співробітники відділу стародруків та рідкісних видань ведуть 13 бібліографічних баз даних, які на сьогодні містять понад 36 тис. записів. У описах стародруків та рідкісних видань, окрім відомостей зазначених на титулі, за допомогою довідкової літератури встановлюється та подається інформація про видавців, редакторів, перекладачів, персоналії; вміщуються посилання на бібліографічні покажчики; зазначаються особливості художнього оформлення, фінгерпринти, предметні рубрики. Фіксуються й окремі особливості примірників – власницькі записи, печатки, штампи, екслібриси, їх повнота / дефектність. Що важливо, до позицій опису дедалі частіше додаються посилання на електронні копії як НБУВ, так і примірників збірок інших книгозбірень з відповідними позначеннями.

Фахівцями Інституту досліджуються і оприлюднюються результати вивчення інших видів друку: нот, естампних гравюр, листівок, плакатів. Це теж зразки видавничої культури, знайомі лише вузькому колу вчених, але без них загальна картина

книжкової (видавничої) культури є неповною. Особливо ретельно вивчалися листівки часів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. з колекції відділу стародруків та рідкісних видань (К. Лукьянець, О. Шорсткіна).

Актуальність дослідження образотворчих пам'яток у фондах НБУВ ґрунтується на наявності у фондах відділу образотворчих мистецтв (понад 230 тисяч од. зб.) різних видів аркушевих образотворчих документів. Основна увага тут зосереджувалася на вивченні таких груп образотворчих документів: «Українська образотворча поштова картка кінця ХІХ – початку ХХІ ст.», «Український плакат 1917–2015 рр.», «Український кіноплакат 1920–1990-х років», «Гравірований портрет ХVІ–ХІХ століть», «Колекція запрошень як джерело дослідження історії художньо-мистецького життя в Україні». Створено відповідні бази даних, що передбачають, як правило, глибокий опис документа та його цифрове зображення, розгалужений пошук. Наприклад, база «Український плакат» налічує майже 13 тис. описів. Проведено складну атрибуцію 277 гравірованих портретів минулого; база даних налічує 1052 детальних описи, що супроводжуються зображеннями гравірованих портретів у цифровому форматі. Значні результати дало студіювання плакатів: за 5 років друком вийшли 3 випуски наукових каталогів вітчизняних плакатів другої половини ХХ ст. (О. Донець, Т. Галькевич) і фундаментальний каталог українських кіноплакатів (Л. Гутник).

Стосовно музичних фондів варто відзначити, що тривалий час музичні пам'ятки залишалися поза увагою вітчизняних книгознавців, хоча музичні фонди є важливим складником не лише музичної, а й книжкової культури України. Дослідження музичних фондів за допомогою книгознавчих, джерелознавчих і бібліотечнознавчих методів (тобто інших, ніж музикознавчі ракурси) дає можливість залучити і доповнити інформацію про українські видавництва, друкарні, виокремити особливо цінні музичні пам'ятки, дослідити з книгознавчої точки зору історичні колекції, сформувати нові електронні ресурси. За останні роки співробітники відділу музичних фондів сформували потужний електронний ресурс «Музична Шевченкіана» (http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vfmf/cgiirbis_64.exe, 4348 позицій), підготували до видання в «Академперіодиці» відповідний науковий каталог (80 друк. арк., наук. ред. Л. Руденко); шляхом евристичного пошуку й

відбору створили колекцію «Нотні видання Індриха Індришека» (другий за розміром і значенням нотовидавничий центр в Україні на початку ХХ ст.), підготували до друку відповідний каталог (35 друк. арк.; відомості про продукцію І. Індришека вводяться в науковий обіг вперше) з ґрунтовною монографічною частиною (Л. Івченко, Є. Кожушко); дослідили і ввели до електронного каталогу історичні колекції «Музичний фонд України», «Музична періодика», «Колекція грамплатівок», «Нотне зібрання Розумовських». У відділі створено науково-інформаційний ресурс, що складається з окремих ББД, усього понад 35 тис. записів. Для опису нотних видань за допомогою САБ ІРБІС 64 було використано понад 50 полів з відповідними підполями. Встановлювалися прізвища, ініціали та роки життя авторів, засоби виконання, номери опусів, назви серій, циклів, вказівок на уривки з великих форм тощо, назви видавництва, роки публікації. Опис нотних документів, що зберігаються у відділі, потребував від співробітників високої кваліфікації, оскільки ноти видавалися і різними нотаціями, і різними мовами і шрифтами. Співробітники відділу обов'язково володіють хоча б 2–3-ма системами музичних мов або системами нотного письма (італійська сучасна нотація, київська квадратна нотація, табулатура, невменна, мензуральна, буквено-цифрова тощо). Частина інформаційно-бібліографічного ресурсу сформована за допомогою представлення повнотекстових ББД української музичної періодики – «Музика» (1923–1925, 1927), «Українська музична газета» (1926), «Музика масам» (1928–1930), «Радянська музика» (1933–1941), ББД зі сканованими титульними аркушами.

Популяризація діяльності відділу, його фондів здійснювалася також у соціальній мережі «Фейсбук». Сторінка відділу користується популярністю, має 880 підписників із 30 країн. Через сторінку Фейсбук надавалися консультації, у т. ч. наукові, а також здійснювалися онлайн-трансляції фрагментів концертів. Регулярно, двічі на місяць, проводилися концерти «Музичної вітальні» з мінілекціями, демонстрацією раритетних нотних видань, рукописів, грамплатівок і наукових коментарів до них.

Дослідження історичних книгозбірень у складі фондів НБУВ проводив переважно відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, хоча деякі історичні книгозбірні вивчалися й іншими виконавцями, зокрема, І. Римарович, яка розроб-

ляла тему «Бібліотеки римо-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.». Заслуговує на увагу співставлення складу бібліотек православних, греко-католицьких і католицьких монастирів на українських теренах. Книги з їхніх зібрань читали не лише ченці чи церковні ієрархи, але й представники місцевого населення, що довело дослідження маргінальних записів та провенієнцій на книгах. Одержана інформація дещо по-новому представляє книжкову культуру минулого. Основні форми роботи – опис пам'яток, створення наукових каталогів різних історичних колекцій, узагальнення та фіксація результатів досліджень у монографіях, статтях, каталогах. Зокрема, було опубліковано монографію О. Заєць «Особові та інституційні зібрання в складі бібліотеки Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Видання є результатом наукового опрацювання фонду давньої бібліотеки Києво-Печерської лаври, що зберігається у відділі, на предмет виявлення печаток, штампів, екслібрисів, наліпок, які свідчать про колишніх власників книг [4]. У рамках цієї теми І. Шекера досліджувала автографи на книжках історичної бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Окрім монастирських, активно вивчалися й інші бібліотеки. Зокрема підготовлено наукові нариси про бібліотеки дореволюційних навчальних закладів Києва – Університету св. Володимира (з усіма складовими фонду), Київського комерційного інституту, Колегії Павла Галагана, Інституту шляхетних дівчат, київських гімназій тощо – для першого випуску довідника з історичних книжкових колекцій НБУВ. 96-тисячний фонд «Роки» бібліотеки Університету св. Володимира ґрунтовно дослідила зав. сектору О. Олару. Створено алфавітний каталог розділу «Богослів'я» бібліотеки Київської Духовної Академії. Предметом дослідження стала і бібліотека Українського гуртка при Київській духовній академії, І. Шекерою підготовлено список книжок зібрання. Наразі всі цифрові копії цього зібрання, зокрема і рідкісна україніка, представлені в цифровій колекції на порталі НБУВ.

Вивчалися й особові бібліотеки, зокрема Д. Багалія, В. Антоновича, І. Лучицького, В. Ханенко, М. Костомарова, О. Новицького (Т. Мяскова), Т. Флоринського, барона Ф. Штейнгеля (І. Гуржій), Л. Ідзіковського (О. Гуль), митрополита Антонія (Храповицького), гравера Києво-Печерської лаври Антонія (Тарасевича) (О. Заєць), П. Кудрявцева

(І. Шекера) та ін. Опубліковано монографію О. Рабчун «Бібліотека Загінецька» про книжкове зібрання Урбановських-Стажинських.

Значна увага приділялася методиці організації колекцій з величезного масиву (85 тис. примірників) іноземної літератури XVIII–XIX ст., що надійшов до відділу з основних фондів у 2014 р. Наприклад, було виявлено й виокремлено книги з бібліотеки Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, складено каталожні описи.

Відбувалися опрацювання і систематизація періодичних видань XIX – поч. XX ст. (Л. Деменко); уніфіковано понад 7 тисяч описів періодичних видань в усіх колекціях відділу, додано більше 2500 нових описів. Тривало опрацювання фонду літератури польською мовою (А. Беба), французькою мовою (О. Лозовська). Підготовлено і частково опубліковано електронні каталоги історичних зібрань з фондів відділу: бібліотеки Києво-Печерської лаври, Університету св. Володимира, Віленської медико-хірургічної академії, 2-ї київської гімназії, Київського комерційного інституту, Софійського кафедрального собору, Інституту шляхетних дівчат, Леона Ідзіковського, Почаївського Повітового училища та ін.

Тема історії книжкової культури України передбачає також і розкриття ролі еміграції у збереженні й примноженні культурних надбань українського народу [1]. Предметами дослідження тут були книжкова культура української діаспори повоєнного періоду в Європі: інтелектуальне середовище, мистецькі об'єднання, постаті в контексті історії книжкової культури України; українська мова і фольклор Канади; імміграційна політика Канади та її вплив на формування суспільно-політичного статусу українців у 1918–1939 рр.; бібліографія зарубіжної україніки як складник національної бібліографії. Тривало створення анотованої бази даних статей україномовних періодичних видань відділу зарубіжної україніки НБУВ. Було продовжено формування реєстраційного каталогу періодичних видань фонду відділу зарубіжної україніки (загалом 472 назви журналів). Створено електронний каталог «Українська канадіана» і опубліковано відповідний бібліографічний покажчик (Н. Солонська, Г. Борисович), підготовлено і опубліковано метабібліографічний покажчик «Бібліографічні джерела зарубіжної україніки» (В. Березкіна). Приділено увагу навчальній книзі діаспори (Т. Антонюк); журналу «Нова Україна» (Прага, 1922–1928), діяльності Ігоря Костецького, книжковій продукції

видавництва «На горі» (О. Супронюк). Проведені дослідження формують уявлення про характер українських видавничих організацій повоєнної Європи та книжкову культуру цієї генерації українських книговидавців, вказують на необхідність більш глибокого їх вивчення. Науковцями відділу зарубіжної україніки НБУВ зроблено висновок, що книжкова культура діаспори належить історії України. Чітко окреслено завдання – створити повний репертуар видань української діаспори, що має велике джерелознавче і практичне значення. Вивчення книжкової культури українського зарубіжжя на базі фонду зарубіжної україніки дало змогу відкрити нові імена і особливості книжки діаспори, її творців і читачів, поглибило знання про призначення і роль української книжки в світі.

Дієвою формою впровадження результатів наукових досліджень з історії книжкової культури були виставки, екскурсії, інтерв'ю, електронні виставки. Ввійшло в практику проведення постійно діючих «Книгознавчих студій»; в рамках яких відбуваються презентації нових видань.

Нова наукова тема Інституту книгознавства «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики», затверджена на 2019–2021 рр., дасть змогу нашим науковцям продовжити розпочаті наукові дослідження з креном на експертизу пам'яток. Напрацювання у цій галузі сприятимуть підготовці відповідних наукових публікацій і методичних рекомендацій, каталогів і баз даних, проведенню об'єктивних експертиз різного роду пам'яток як з фондів Інституту книгознавства, так і державної експертизи щодо вивезення ретроспективних видань за кордон, а також проведенню атрибуції книг на замовлення установ чи окремих громадян.

Список використаних джерел

1. Антонюк Т. Д. Відділ зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: пріоритети діяльності та перспективи розвитку. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 5. С. 20–27.
2. Бондар Н. П. Рецепція книг «Библии русской» Ф. Скорини в української книжної культурі XVI–XVII ст. на прикладі конволюта печатних і рукописних текстів із зібрання П. Н. Попова. *Франциск Скарына: асоба, дзейнасць, спадщина* / Цэнтр. навук. б-ка імя Якуба Коласа Нац. акад. навук Беларусі ; уклад. Аляксандр Груша. Мінск : Беларуская навука, 2017. С. 195–211.
3. Дубровіна Л. А., Ковальчук Г. І. Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 1. С. 3–11.
4. Заєць О. В. Приватні книжкові колекції митрополитів і архимандритів у складі бібліотеки Києво-Печерської лаври. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 122. С. 56–65.
5. Ковальчук Г. І., Лобузін К. В. Проблеми створення інтегрованого веб-ресурсу книжкових пам'яток України. *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці : матеріали III Міжнар. книгознавчих читань (м. Одеса, 15–17 верес. 2015 р.)* : зб. ст. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. Одеса : ОНУ, 2016. С. 8–17.
6. Цинковська І. І., Юхимець Г. М. Ініціальні літери на сторінках українських стародруків XVII–XVIII ст. (зібрання відбитків друкарні Києво-Печерської лаври у фондах НБУВ). *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2017. Вип. 21. С. 118–130.

Додаток

Список книжкових видань Інституту книгознавства НБУВ (2014–2018)

1. Фоменко Д. Д., Цинковська І. І., Юхимець Г. М. *Мідні гравірувальні дошки українських друкарень XVII–XIX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : каталог. Київ : Академперіодика, 2014. 359 с., 208 с. іл.
2. Донець О. М., Галькевич Т. А. *Український друкований плакат 1950–1964 рр. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : каталог. Київ, 2014. Вип. 1. 424 с. : іл.
3. Ковальчук Г. І. *Український науковий інститут книгознавства (1922–1936)*. Київ : Академперіодика, 2015. 688 с. : іл.
4. Донець О. М., Галькевич Т. А. *Український друкований плакат 1965–1985 рр. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : каталог. Київ, 2016. Вип. 2. 920 с. : іл.
5. Рабчун О. С. *Бібліотека Загінецька*. Москва : Издательство «Перо», 2017. 266 с.
6. Дениско Л. М., Рудакова Ю. К. *Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ* : каталог. Київ, 2017. 350 с. : іл.
7. *Лікарство на оспалий умисл чоловічий [факсимільне перевидання пам'ятки 1607 р. з фондів НБУВ, дослідження]*. У 3-х томах / НБУВ, Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т української мови НАНУ. Житомир : Букдрук, 2017.
8. Солонська Н. Г., Борисович Г. О. *Українська канадіана : анотований бібліографічний покажчик*. Київ, 2017. 172 с.
9. Заєць О. В. *Особові та інституційні зібрання у складі історичної бібліотеки Києво-Печерської лаври в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2018. 230 с. : іл.
10. Донець О. М., Галькевич Т. А. *Український друкований плакат 1986–1992 рр. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2018. Вип. 3. 405 с. : іл.
11. Гутник Л. М. *Український кіноплакат 1947–1994 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : наук. каталог. Київ : Академперіодика, 2018. 576 с., 104 с. іл.
12. *«Грамматики, или писменница языка словенского»*. Львів : Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 2018. 224 с. [факсимільне перевидання пам'ятки 1638 р. з фондів НБУВ, дослідження].
13. *Віктор Федорович Іваницький (1881–1955). Життя, віддане книзі* / упоряд., наук. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2018. 312 с.

Налына Ковалчук,

Dr. Sci. (History), Professor, ORCID <http://orcid.org/0000-0001-8843-9584>, Director of Bibliology Institute, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE BIBLIOLOGY INSTITUTE: THE FIRST RESULTS OF SCIENTIFIC RESEARCHES

The article is devoted to a scientific department, founded at the end of 2014 inside the boundaries of Vernadsky National Library of Ukraine, and the work of subsections, included in structure of the department. The trends of the Bibliology institute activity, its achievements for 2015–2018, the development of Ukraine book culture history topic is covered. The prospects of researches for the nearest three years are defined.

К е у в о р д s: Bibliology Institute VNLU, book culture history, book monuments, scientific researches.

Vernadsky National Library of Ukraine
62, Volodymyrska st., Kyiv, 01033, Ukraine
E-mail: kovalchuk@nbuv.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.